



3. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения : [учебное пособие для вузов] / Е.А. Климов. – Ростов-н/Д : Феникс, 1996. – 509 с.

4. Ложкін Г.В. Психологія праці : [навчальний посібник] / Г.В. Ложкін, Н.Ю. Волянчук, О.О. Солтик ; за заг. ред. Г.В. Ложкіна. – Хмельницький : ХНУ, 2013. – 191 с.

5. Педагогічна психологія : [навчальний посібник] / [О.П. Сергєєнкова, О.А. Столярчук, О.П. Коханова, О.В. Пасєка]. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 168 с.

6. Педагогіка : [учебное пособие для студентов педагогических учебных заведений] / [В.А. Сластенин, И.Ф. Исаев, А.И. Мищенко, Е.Н. Шиянов]. – 3-е изд. – М. : Школа-Пресс, 2000. – 512 с.

УДК 159.923.3: 316.613.434 – 057.875

## ЕМПІРИЧНИЙ АНАЛІЗ АГРЕСИВНИХ ПОВЕДІНКОВИХ ВИЯВІВ У СТУДЕНТСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Ставицький О.О., д. психол. н., професор,  
завідувач кафедри біології

*Міжнародний економіко-гуманітарний університет  
імені академіка Степана Дем'янчука*

Сайідова А.В., магістрант

*Міжнародний економіко-гуманітарний університет  
імені академіка Степана Дем'янчука*

У статті подано результати емпіричного дослідження агресивної поведінки в студентському середовищі. Акцентовано увагу на соціально-психологічному аспекті агресивних поведінкових виявів. Відображено результати, які отримано за допомогою модифікованої методики «Незакінчені речення». Активну форму агресивної поведінки до «інших» схильні виявляти 10,6% студентської молоді. Саме вони є носіями високого рівня агресивності, становлять «групу ризику» за умови тісної соціальної взаємодії. Пасивна форма агресивної поведінки високого рівня властива близько 7% опитаних студентів. У студентів активні форми агресії домінують над пасивними її виявами.

**Ключові слова:** *агресія, агресивна поведінка, студенти, соціум, гнів, відроза, ворожість, презирство.*

В статье представлены результаты эмпирического исследования агрессивного поведения в студенческой среде. Акцентировано внимание на социально-психологическом аспекте агрессивных поведенческих проявлений. Отражены результаты, полученные с помощью модифицированной методики «Незаконченные предложения». Активную форму агрессивного поведения относительно «других» склонны проявлять 10,6% студенческой молодежи. Именно они являются носителями высокого уровня агрессивности и составляют «группу риска» при условии тесного социального взаимодействия. Пассивная форма агрессивного поведения высокого уровня свойственна около 7% опрошенных студентов. У студентов активные формы агрессии доминируют над пассивными ее проявлениями.

**Ключевые слова:** *агрессия, агрессивное поведение, студенты, социум, гнев, отвращение, неприязнь, презрение.*

Stavitskyi O.O., Saidova A.V. EMPIRICAL ANALYSIS OF AGGRESSIVE BEHAVIORAL MANIFESTATIONS AMONG STUDENTS

The article presents the results of empirical studies of aggressive behavior among students. The attention is focused on the socio-psychological aspect of aggressive behavioral manifestations. Showing results obtained using the modified technique of “unfinished sentences”. The active form of aggressive behavior to the “other”, tend to be 10.6% of students. They are the bearers of a high level of aggression and are “at risk” with close social interaction. The passive form of aggressive behavior characteristic of a high level of about 7% of students. Students active forms of aggression dominate over its passive displays.

**Key words:** *aggression, aggressive behavior, students, society, anger, disgust, dislike, contempt.*

**Постановка проблеми.** Реальність сьогоднішнього: спад і дестабілізація економіки, винищення суспільно значущої системи цінностей, військові дії на сході країни, зубожіння та зниження життєвого рівня більшості населення, на жаль, не являє тієї бажаної суспільством «зони комфорту» для

більшості пересічних українців. Усе це та багато інших особистісно-детермінованих чинників не можуть не впливати на психологічне самопочуття людини, не можуть не породжувати внутрішні конфлікти, суперечності, які провокують агресивні поведінкові вияви: від найменш негативних (образа,

презирство, уникання від спілкування, легкі форми дискримінації) до крайніх їх виявів (жорстокості й фізичної розправи).

Найбільш вразливими на цьому тлі соціальної реальності опинилися такі соціальні категорії населення, як молодь, неповносправні та люди похилого віку. Саме вони стали найменш захищеними державою і громадянським суспільством загалом.

У науковому повідомленні ми зупинимось на емпіричному дослідженні особливостей агресивних поведінкових виявів у студентському середовищі, оскільки саме ця категорія населення є найбільш чутливою: мізерна стипендія, далеко не кожному надається достатня матеріальна допомога від батьків, не завжди побутові умови відповідають очікуванням молодої людини, багато інших факторів на фоні зростання потреб і бажань, які зумовлені віком і зростаючими можливостями матеріально-технічного прогресу світової практики життя.

### **Ступінь розробленості проблеми.**

Проблема агресивності була предметом дискусій (від побутового, загально-філософського до наукового-психологічного рівня) від часу існування суспільства. Та й сьогодні ця дискусія не є закінченою, оскільки агресія має місце в поведінці людей, значить, не все ми знаємо про її природу, чинники, засоби запобігання й корекції.

Поняття «агресія» зазвичай пов'язують із усвідомленими діями, які завдають чи мають намір завдати шкоди об'єкту нападу. Е. Фромм [1] визначає агресію в широкому розумінні як заподіяння зла будь-якому об'єкту (живому чи неживому). Щодо внутрішньовидових виявів агресії її визначення пов'язане із заподіянням шкоди іншій людині чи групі людей.

Ключове поняття «завдання шкоди іншому» має місце у визначенні агресії практично всіма науковцями (В.А. Buss, 1961; L. Berkowitz, 1962; K. Lorenz, 1963; A. Baron, D. Richardson, 1994, Б.Г. Ананьєв, 1980; Ю.М. Антонян, 1995; З.Н. Дубінко, 2000; М.І. Єнікєєв, 1996; О.Р. Ратінов, 2000; ін.).

Агресія часто розглядається як девіантна поведінка [2] в індивідуальній чи колективній формі, тобто дія, яка суперечить нормам співіснування людей і спрямована на свідоме, мотивоване заподіяння фізичної шкоди або створення психологічного дискомфорту іншому/іншим.

Оскільки в темі повідомлення ми заявили поняття «агресивні поведінкові вияви», то необхідно вказати на наявну різницю між близькими термінами, які часто вживаються в одному синонімічному ряді, – «агресія» й «агресивність». Під агресивною поведін-

кою ми розуміємо свідому, цілеспрямовану деструктивну поведінку, яка суперечить нормам і правилам існування людей у суспільстві, спрямована на завдання шкоди іншим членам суспільства. Значний внесок у наукову розробку проблеми агресивних поведінкових виявів зробили такі вчені, як А.Г. Амбрумова, Ю.М. Антонян, О.М. Бандурко, О.В. Бець, В.М. Волков, В.О. Глушков, В.В. Гульдман, А.Ф. Зелінський, М.В. Костицький, О.П. Северов, В.М. Синьов і багато інших.

Сам поведінковий акт агресії являє собою суміш біологічних (генотип), індивідуально-психологічних якостей і соціально-психологічних властивостей особистості, тому ми зупинимось лише на емпіричному аналізі власне останнього – соціально-психологічному аспекті її вияву.

Визнаючи факт того, що проблема агресивної поведінки має, як ми зазначали, багатовікову історію та нараховує мільйони наукових трактатів, варто вказати на низку питань, які й досі не досліджені. Це пов'язано зі змінами в соціумі на макрорівні: кліматичні катаклізми, глобальні економічні течії, геополітика; на мезорівні: політика, економіка, право; на мікрорівні: рівень домагань особи та можливість їх забезпечення, психологічний клімат конкретного соціального оточення, індивідуально-психологічні особливості особистості тощо. Тобто те, що було актуальним 50 років тому, сьогодні перестало бути фактором, який викликає агресію, або навпаки. Крім того, більшість психодіагностичних методик створено за кордоном, що не відображає особливостей ментальності українців, особливостей соціальних установок, етичних традицій тощо. Тому емпіричний зріз, який дасть змогу зробити висновки про особливості агресивних поведінкових виявів у студентському середовищі сьогодні, у конкретному місті й виші, дасть можливість спрогнозувати динаміку їх розвитку, з метою створення ефективної психокорекційної програми їх регуляції.

**Метою статті** є з'ясування емпіричним шляхом психологічних особливостей агресивних поведінкових виявів серед студентської молоді.

**Виклад основного матеріалу.** Емпірична розвідка була проведена нами на базі студентів 3 та 4 курсів денної й заочної форм навчання Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені акад. Степана Дем'янчука в другому семестрі 2015/16 навчального року. Загальна кількість вибірки становила 112 осіб чоловічої (45) і жіночої статей (67). Вік досліджуваних коливався від 20 до 22 років. До реципієн-



тів входили жителі обласного центру, міст обласного підпорядкування, селищ міського типу й сіл Рівненської області. Диференціації за релігійними, політичними вподобаннями та майновими статками родин студентів ми не робили. Отже, вибірка була достатньо репрезентативною для здійснення висновків щодо побудови в майбутньому психокорекційної програми.

Обмежений обсяг статті не дає нам змоги подати весь проаналізований матеріал: у розрізі статі, демографії проживання, майбутньої професії (вчителі, психологи, юристи тощо), тому в повідомленні ми будемо оперувати узагальненими за всією вибіркою емпірично отриманими даними лише за однією з використаних методик.

Подамо результати, отримані за допомогою модифікованої методики «Незакінчені речення», яка була апробована на точність і валідність [3]. В основу розробки методики був покладений принцип проекції, зокрема асоціативний метод. Методика складається з 60 речень, які складаються з декількох слів і мають незавершену форму. Обстежуваному пропонується завершити їх на свій розсуд, керуючись емоціями та думками, які викликає стимульний матеріал. Речення сформульовані так, щоб стимулювати обстежуваного давати відповіді відповідно до явища, яке досліджується.

Під час якісного аналізу даних методика дає можливість виявити низку особистісних рис та емоційних станів, що виникають під час взаємодії з «іншими» людьми, а саме: гнів, відраза, презирство, ворожість. Під «іншими» ми спроектували людей з обмеженими фізичними можливостями.

Кількісний аналіз даних здійснюється згідно з ключем, дає змогу виявити, ставлення до іншої людини є позитивним, негативним чи невизначеним (нейтральним). Також за допомогою цієї методики можна спрогнозувати, чи буде оптант поводити себе агресивно під час взаємодії з «іншими», й визначити, в якій формі буде виявлятися ця агресія.

Перш ніж перейти до презентації отриманих результатів, необхідно коротко, без детального аналізу, вказати, які поведінкові вияви ми вважали агресивними [4] (див. рис. 1).

Агресія до «інших» людей може виявлятися у пасивній чи активній формах. Пасивна агресія полягає в негативному ставленні до них, небажанні спілкуватися та взаємодіяти з ними. Активна форма виявляється у відкритих виявах агресії, таких як булінг, переслідування та гоніння, репресії, сегрегація, остракізм, дискримінація, фізичне знищення.

Результати дослідження особливостей ставлення до «інших», а також виявів агресивної поведінки щодо них дав змогу побудувати таблицю 1, де подано емпірично отримані показники за відповідними шкалами.

Високий рівень вияву депресії, що виникає внаслідок взаємодії респондента з інвалідизованими, притаманний 2,2% респондентам. Такі оптанти сприймають контакт із людиною з обмеженими можливостями як психотравмувальну ситуацію, оскільки переносять на себе емоційний стан неповносправного, його переживання. Цьому сприяє високий рівень емпатії та задіяння механізму ідентифікації. Депресивні стани і пригнічення виникають через страх обстежуваного опинитись на місці інвалідизованого, оскільки вони розуміють, що жодна людина не застрахована від важкої хвороби чи автокатастрофи, що може призвести до втрати працездатності й стати причиною появи фізичного дефекту. Ось низка типових відповідей: «Спілкування з інвалідом викликає депресію, коли я ставлю себе на його місце, відчуваю, як йому важко», «Коли я думаю про інваліда, мені стає моторошно через те, що я можу опинитися на його місці».



**Рис. 1. Основні поведінкові форми вияву агресивності**

Низький рівень вияву депресивних станів, які виникають під час взаємодії з інвалідизованими, притаманний 43,2% оптантам. Такі респонденти рідко відчувають зміну психічного стану під час спілкування з людиною з обмеженими фізичними можливостями, сприймають таку ситуацію як буденну, звичну для себе. Студенти, які увійшли в цю групу, не виявляють емпатії до інвалідизованого та не бажають досягнути його емоційний стан, зрозуміти прагнення й бажання неповносправних.

Таблиця 1  
Поведінкові вияви агресивності (%)

Шкали	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Депресія	2,2	54,6	43,2
Гнів	8,7	52,9	38,4
Відраза	7,7	59,0	33,3
Презирство	6,4	52,1	41,5
Ворожість	12,5	54,8	32,7
Загальна інтолерантність	10,1	73,4	16,5

Гнівним обуренням відповідають на вимушені контакти з «іншими» 8,7% опитаних. Вони негативно реагують під час інтеракцій із неповносправними та виявляють ворожість до них. Інвалідизований сприймається такими респондентами як людина нав'язлива, лінива, яка не хоче сама працювати й вважає, що здорові люди та держава повинні її забезпечувати. Типовими прикладами є такі висловлювання: «Чому інваліди просять милостиню замість того, щоб знайти роботу», «Гніватись на інваліда – природно, бо це людина, яка живе за рахунок здорового суспільства, не намагаючись забезпечити себе сама». Низький рівень за цією шкалою виявляється в 38,4% досліджуваних, які вважають, що гніватись на інвалідизованого непотрібно в будь-яких ситуаціях, оскільки ця людина пережила сильну психотравму, кожного дня долає перешкоди, виконуючи дії, які в здоровій людині не викликають жодних труднощів. Тому емоційну нестриманість, бурхливість емоційних виявів і нестабільність емоційних станів такій людині, на думку респондентів, можна пробачити. Наприклад: «Гнів до інваліда – явище неприйнятне в цивілізованому суспільстві».

Високий рівень вияву відрази виявлено в 7,7% респондентів, які сприймають інвалідизованого як людину глибоко неповноцінну, спілкуватися з якою непотрібно, а контактувати – недоречно, оскільки це особа «другого ґатунку». Взаємодія з інвалідом викликає огиду та неприйняття, а фізична вада сприймається як відштовхувальний фактор. Особистість не може перебороти почуття відрази, що виникає під час споглядання зовнішнього вигляду людини з особливими потребами, її фізичних недоліків. Для прикладу наведемо такі висловлювання: «Я відчую відразу, коли інвалід підходить до мене, демонструючи свої вади», «Інвалід викликає відразу, якщо не намагається приховати свої фізичні недоліки». Низький рівень вияву відрази притаманний 33,3% опитуваним, які не відчувають огиди

до інвалідизованого та сприймають фізичну ваду лише як одну з його особливостей. Такі респонденти вважають, що наявність фізичного дефекту не може впливати на вироблення ставлення до людини з особливими потребами, оскільки пріоритетними у формуванні образу особистості є її внутрішні якості.

Високий рівень вияву презирства характерний для 6,4% респондентів, які вважають, що інвалідизований заслуговує на зневагу, сам винен у тому, що опинився в скрутному становищі, оскільки вчасно не взяв своє життя під контроль. Неповносправний сприймається як людина неповноцінна, з низьким рівнем інтелекту й освіченості, безвольна та неадекватна. Наприклад, висловлювання: «Інвалід заслуговує на презирство, якщо сам опустився до низького рівня свого існування». Низький рівень за цією шкалою характерний для 41,5% опитаних, які не відчувають зневаги до інвалідизованого, навіть якщо спостерігають за ним у несприятливих ситуаціях. Деструктивні дії інваліда пояснюються впливом психотравми, яку йому довелося пережити, складністю адаптації до умов життя в здоровому соціумі, який не пристосований до потреб людини з обмеженими можливостями та не готовий прийняти її як свого повноцінного члена.

Високий рівень вияву ворожості притаманний 12,5% респондентам, які вказують щодо інвалідизованих активну форму агресії й використовують деструктивні форми взаємодії з ними. Такі опитані вважають, що людина з обмеженими можливостями не заслуговує на повагу та позитивне ставлення, оскільки відрізняється від здорових людей за інтелектуальним і культурним рівнем, не здатна про себе подбати, живе на дотацію від держави. Наприклад, висловлювання: «Щоб викликати у мене ворожість інвалід повинен звернутися з проханням». Низький рівень за цією шкалою притаманний 32,7% респондентам, для яких вияви ворожості до інвалідизованого не характерні. Такі опитані переконані, що виявляти агресію стосовно людини з особливими потребами недопустимо в будь-якому випадку, незалежно від того, як вона себе поводить. Вони виправдовують деструктивну поведінку інваліда тим стресом і депресивним станом, який він відчуває, долаючи труднощі, зумовлені наявністю інвалідизуючого дефекту.

Високий рівень вияву інтолерантності притаманний 10,1% респондентам, які виявляють нетерпимість до будь-якого «іншого», схильні до їх неприйняття й дискримінації. У свідомості таких опитуваних



сформована значна кількість негативних уявлень про людину з обмеженими можливостями, що виникають через вплив соціальних установок і стереотипів. Наприклад, такі твердження: «Терпимо ставитись до інвалідів просто неможливо, тому що це люди неповноцінні, неадекватні та недієздатні», «Людина, що виявляє толерантність у ставленні до інвалідів не цінує сама себе». Низький рівень за цією шкалою характерний для 16,5% опитуваних, для яких нормою є толерантне ставлення до «інших», прийняття їх як особистостей, акцентування уваги на їхніх позитивних психологічних рисах, а не на певних недоліках.

Відповіді на питання «Що спонукає опитантів до агресивних форм поведінки?» ми шукали за цією ж методикою, результати такого пошуку подано в таблиці 2.

На наявність страху високого рівня вказують 19,2% респондентів, у яких ситуація взаємодії з «іншим» детермінує появу негативних емоцій і переживань, зниження настрою, призводить до стану фрустрації.

Егоїстична мотивація у ставленні до «інших» високого рівня вияву властива 5,4% досліджуваних, які залишаються байдужими до переживань і проблем інвалідизованих. Їх не цікавлять труднощі, з якими стикається людина з функціональними обмеженнями, її думки та емоції.

Таблиця 2

**Мотивація агресивних поведінкових виявів (%)**

Шкали	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
Страх	19,2	65,1	15,7
Егоїзм	5,4	72,3	22,3
Прагнення до домінування	8,5	76,7	14,8
Упередження	24,7	60,1	15,2

Високий рівень прагнення до домінування став причиною агресивності у 8,5% опитантів. Такі особи вважають себе кращими за інвалідизованих, оскільки сприймають їх

як людей неповноцінних, наділених багатьма негативними особливостями. У них часто виникає свідоме чи підсвідоме прагнення самоствердитись за рахунок «іншого».

24,7% опитаних респондентів схильні до стереотипізації образу інвалідизованого, неадекватного його сприйняття й неможливості виробити об'єктивний образ людини з функціональними обмеженнями. Такі особи знаходяться під впливом негативних соціальних установок щодо «інших».

**Висновки.** Активну форму агресивної поведінки до «інших» схильні виявляти 10,6% студентської молоді, саме вони є носіями високого рівня агресивності, становлять «групу ризику» за умови тісної взаємодії з іншими людьми. Такі досліджувані використовують в інтеракціях деструктивні форми поведінки, готові до дискримінації «інших», виявляють агресію й ворожість до них. Пасивна форма агресивної поведінки високого рівня властива близько 7% опитаних студентів. Тобто в студентському середовищі активні форми агресії домінують над пасивними її виявами.

Перспективи подальших наукових розвідок у царині порушеної проблеми ми вбачаємо в розробці та впровадженні психокорекційних заходів, спрямованих на зниження кількості осіб, визначеної дослідженням, групи ризику в плані як активної, так і пасивної форм агресивної поведінки.

**ЛІТЕРАТУРА:**

1. Фромм Э. Душа человека. Революция надежды / Э. Фромм. – М. : АСТ, 2014. – 352 с.
2. Гошовський Я.О. Ресоціалізація депривованої особистості / Я.О. Гошовський. – Дрогобич, 2008. – 480 с.
3. Ставицький О.О. Модифікована методика «Незавершені речення» для діагностики гандикапності / О.О. Ставицький // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». – Херсон : Херсонський державний університет, 2015. – Вип. 2. – Т. 1. – С. 101–106.
4. Ставицький О.О. Поведінкові прояви гандикапізму / О.О. Ставицький // Особистість у соціальному, віковому та клінічному вимірі сучасного життя : зб. наукових статей / гол. ред. Ж.П. Вірна. – Луцьк : Вежа-Друк, 2016. – С. 38–43.